

DIVERSÀRIUM

Quintí Casals Bergés

Enric Arderiu Valls (1868-1920): en el centenari de la seva mort

Enric Arderiu, polièdric com pocs, fou un home clau en la consolidació del catalanisme lleidatà contemporani. Seguit per la joventut lletraferida i nacionalista ponentina del moment, Arderiu aconseguí bastir un aura indestructible entre el catalanisme nacional al marge de qualsevol atac o tendència. La seva mort fou plorada, a parts iguals, per tots els grups catalanistes del moment a Ponent: republicans com Francesc Macià, amb qui visqué a Lleida al tombant del segle XIX, o Frederic Godàs, amb qui fundà el Liceu Escolar, així com per carlins com Joan Bergós Dejuan, o els de la Lliga Regionalista, com Romà Sol i Mestre.

I això fou així, perquè Arderiu aconseguí l'estima de tot el catalanisme lleidatà. Com a valent promotor de la cultura catalana, s'oposà sempre als abusos del poder central espanyol. Home d'acció, en la seva joventut arriscà la vida i l'estatus socioeconòmic per reivindicar o defensar la cultura catalana. La seva mort, a primers del juliol del 1920, ara fa 100 anys, fou sentida com poques i considerada una pèrdua irreparable en el teixit social lleidatà.

Nascut a Linyola el 25 de novembre de 1868, el jove Arderiu estudià Filosofia i Lletres a Madrid i tot seguit aprovà unes oposicions del cos nacional d'arxivers el 1894. Destinat a Lleida com a arxiver d'Hisenda, es va veure amb cor de fundar i dirigir una escola al carrer Cavallers de Lleida anomenada Santiago Apòstol per al curs 1894-1895¹, que tancà en 1897.

Després de moure's en els ambients conservadors i carlins, inicià el seu compromís amb el catalanisme, tal com confessava en una carta al duc d'Almenara el 1900: "desde 1895; si bien no se me conocen otras manifestaciones de catalanismo que las literarias, aunque yo creo en el catalanismo de las Bases de Manresa."²

En conseqüència, si fem cas del que deia en aquella lletra, Arderiu s'inicià en el catalanisme de la mà de la conservadora Unió Catalanista, associació de la qual era soci i que fou l'encarregada de redactar les Bases de Manresa el març de 1892 inspirades en el *retorn modern* de Catalunya a l'estatus confe-

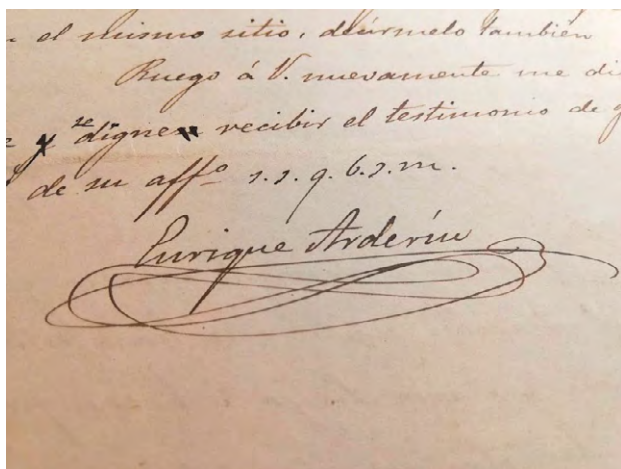
Foto de capçalera: Baixada en barca del 1900. *Catalunya* [08/07/1920], p. 1. Arxiu de l'IEI.

Enric Arderiu Valls el 1920. *Catalunya* [08/07/1920], p. 1. Arxiu de l'IEI.

derat previ a la guerra de Successió. En la redacció i signatura d'aquest document, no participaren els primers republicans catalanistes del moment, encapçalats per Valentí Almirall, i sí els elements més conservadors, catòlics i tradicionalistes del catalanisme del moment, com els carlistes, la burgesia protectionista i la Lliga Regionalista.

Però en Arderiu, més que un polític hi hem de veure un intel·lectual tot terreny, preocupat pel desenvolupament de la cul-

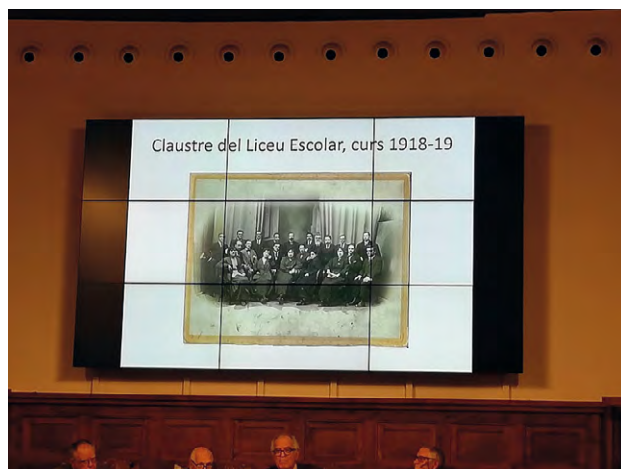

Signatura d'Enric Arderiu. Arxiu de l'IEI.

tura catalana, en perill davant la maquinària uniformadora espanyola. Tal com afirmà en el seu dia Josep Borrell, Arderiu representava "el típic [treball] de «l'intel·lectual perifèric», d'una molt diversificada activitat, encara que plantejada amb molta coherència [...] el cas d'Arderiu és d'una complicada varietat, filla de l'anhel que inspirà la seva obra i del desconsol que li produïa veure que a tot s'havia d'atendre, perquè tot restava inconscientment abandonat". Tanmateix, segons el mateix Borrell, "la tasca d'Arderiu es reparteix entre tres activitats: recerca històrica, periodisme i activisme politicocultural, a més de les edicions i els estudis de caire filològic".³ Per tant, trobem un Arderiu que s'implicà i produí escrits de caire històric, periodístic, filològic, polític, bibliòfil, de promoció cultural i, afegeixo jo, teoricomèdic historiogràfic.

I això succeïa perquè a Lleida, l'any 1900, el catalanisme era molt feble. Tal com descriu un dels seus promotors del moment, Josep Vilaplana, l'octubre de 1900: "L'any passat en aquest temps, ¿Què hi havia de catalanisme a Lleyda? Molt poca cosa, gayre be res; solsament l'Associació Catalanista que per medi dels Jochs Florals fomentava el catalanisme literari [...] Entretant Catalunya anava despertant de son ensopiment, fins que per fi tocà torn a nostra ciutat [...] Primer *La Veu del Segre*, després l'*Avenç*, després l'Associació Catalunya i *La Comarca de Lleyda*. Hi ha doncs avui a Lleyda tres associacions catalanistes i dos setmanaris que guien nostre poble."⁴

En definitiva, Lleida encetava un procés d'atomització catalanista partint de l'antiga associació cultural Catalanista, fundada per Frederic Renyé i Josep Pleyan de Porta el 1878, que va adherir-se a la Unió Catalanista, en la qual participaren catalanistes de diversa mena, com Romà Sol, Rafael Gras, Roger de Llúria o Arderiu. Aquests van escriure en el seu òrgan de difusió, *La Comarca de Lleyda*, dirigida per Manuel Espluga i Enric. A partir de l'Associació Catalanista, que pretenia aglutinar tot el nacionalisme, a Lleida, es diversificà l'opció política catalanista en el regionalisme de l'*Avenç*, precedent de la fundació posterior de la Lliga Regionalista a Lleida (1902), que fundà *La Veu del Segre*, dirigit per Joan Rovira Agelet, i l'Associació Catalu-

Claustre de professors del Liceu Escolar de Lleida. Cedida per Josep Varela.

nya, fundada a mitjan 1900 pel comerciant de llana Domènec Serra, primer president, i Enric Arderiu, que tenia base cultural i apel·lava també per la unió de tot el catalanisme. D'altra banda, completaven el panorama el sector carlí de Manuel Roger de Llúria, amb el seu rotatiu *Lo Campanar de Lleyda* (1901), i els republicans, que fundaren el 1901 Joventut Republicana de Lleida, liderada pel metge Humbert Torres, primer alcalde de Lleida per elecció popular el 1917, i Alfred Perenya.

Al marge d'aquest moviment, els partits espanyolistes *caciquils*, que dominaven la política local, principalment el Partit Liberal, copaven els càrrecs de diputat, alcalde i regidor, i comptaven amb fins a quatre diaris més: *El País*, conservador; *El Diario de Lérida*, catòlic integrista; *El Palleresa*, liberal, i *El Ideal*, republicà.⁵

Amb aquest ric ambient de fons, Arderiu s'establí inicialment a Lleida com a arxiver d'Hisenda (1894-1900), fins que fou destituït pels seus actes de desacatament vers el cap polític anticatalanista José Martos O'Neale, que arribà a Lleida el 1899 disposat a acabar amb el catalanisme de Ponent. De fet, O'Neale fou coautor, el 1901, de l'incendiari llibre *Peligro Nacional. Estudios é impresiones sobre el catalanismo*, on criticava el catalanisme i veia separatisme arreu del territori. Amb aquesta predisposició, Martos molt aviat donà mostra del seu tarannà quan prohibia, el 27 de març de 1900, que els mestres lleidatans poguessin ensenyar en català a les escoles. Arderiu hi respongué tot seguit amb una carta publicada a *La Comarca de Lleyda*, el 2 d'abril, en què manifestava que la prohibició era "una verdadera provocación als partidaris de les idees catalanistes".⁶

Martos, que a partir de llavors tingué en Arderiu un dels seus objectius prioritaris, continuà amb la seva política contra tot el que era català, i fins i tot lleidatà, els mesos següents. Així, ordenava la detenció de la gent que cantava *Els Segadors* al carrer i la seva prohibició durant la celebració dels Jocs Florals del 1900, o les caramelles dels nens a la festa major de Lleida. Segons *Lo Campanar de Lleyda*, l'any següent: "Lo Sr. Martos, aquell célebre gobernador que [...] va fer ell sol més catalanistes que todas las propagandas dels companys de causa."⁷ En la

seva croada anticatalana, es topà un dia del 1900 amb l'enginyer militar Francesc Macià i Llussà, destinat a Lleida, amb qui s'enfrontà públicament al Casino de Lleida.⁸

El clima s'anava enrarint, fins al punt que la recentment fundada Associació Catalunya protagonitzà una excursió fluvial catalanista el diumenge 30 de setembre de 1900 pel riu Segre. Segons informava el diari estatal *El Imparcial*:

“No fué un meeting la manifestación catalanista celebrada el domingo anterior en Lérida, y en la que tomó parte el archivero y funcionario de aquella delegación de Hacienda D. Enrique Arderiu, el cual ha sido suspendido de empleo y sueldo, sino una excursión en lancha por el rio Segre, lindante con toda la longitud de la calle de Blondel. Los manifestantes llevaban ondeando una gran bandera catalana, daban gritos de ¡Visca Catalunya! y cantaban *Els Segadors*. Llegaron á la villa de Torres de Segre y colocaron la bandera en el balcón de una posada, mientras prorrumpián en gritos antipatrióticos. Un capitán de la Guardia Civil, enviado por el gobernador, hizo callar á los alborotadores quienes arriaron su flamante bandera, se metieron en la iglesia, en donde no sabemos si también el organista entonaría el himno de *Els Segadors*.”⁹

Els tripulants de la barca foren tretze. Avui podem donar-ne els noms per la denúncia que el cap polític feu contra ells: “Se ha notificado ya a todos los jóvenes de la Asociación Catalunya que realizaron la excursión a Torres de Segre el auto de procesamiento dictado en el sumario que se instruyó á denuncia del Gobernador. Los procesados son: Don Salvador Revés, don Domingo Serra, don Mariano Jenè, don Càndido Clua, don Agustín Guarro, don Juan Bergós, don José Escolà, don Enrique Arderiu, don Luis Borràs, don José Aleu y don Francisco Casanovas. Todos gozan de libertad provisional sin fianza.”¹⁰

Però contràriament al que deia el *Diari de Catalunya*, els membres d'aquell grup no eren tan joves ni tan irresponsables, ja que els cabdills de l'expedició foren el corredor de comerç i caixer al Banc d'Espanya Joan Bergós Dejuan (Lleida, Segrià, 1859 - 1930), que llavors tenia 41 anys i havia estat propagandista de les Bases de Manresa; Càndid Clua, corredor de comerç del Banc d'Espanya; l'esmentat Enric Arderiu, amb 32, i el comerciant Domènec Serra, president de l'associació. L'advocat Manuel Roger de Llúria i Mensa (Anglesola, 1888 - 1917), president de la Junta Carlina de Lleida, defensà quatre dels encausats, però no participà en l'excursió com es creia. Amb tot, al llibre que publicà l'any següent, *L'As de Bastos*, com a resposta al llibre citat més amunt de Martos O'Neale contra el catalanisme,¹¹ aquest autor explicava que els policies havien intentat enfonsar la barca quan passava sota el pont vell de Lleida tirant-los un gran roc.

Tanmateix, el governador fracassà en el sabotatge de l'excursió, que havia estat anunciada, i en la denúncia posterior, ja que el jutge arxivà el cas l'any següent. Enrabiats pel seu fracàs, el

cap s'acarnissà amb Arderiu, que era l'únic funcionari públic del grup i al qual podia perjudicar laboralment. Destituït a Lleida, passà un temps destinat a la Biblioteca Provincial de Huelva a finals del 1900; després, el febrer de 1901, a l'Arxiu d'Hisenda de Terol, i el juny de 1901, al d'Osca. Desenganyat de la funció pública, demanà l'excedència per dirigir a Barcelona, durant el 1902, el periòdic *La Renaixença*, que havia comprat l'enginyer Manuel Folguera i Duran, president d'Unió Catalanista des del 1901. La seva gestió al capdavant d'aquest rotatiu es caracteritzà per l'intent de reunir el catalanisme històric apolític cultural, del qual formava part, amb la branca política que encapçalava Enric Prat de la Riba, entre d'altres, al front de la recentment fundada Lliga Regionalista (1901). El fracàs del 1902 per reintegrar la Lliga a la Unió Catalanista feu que Arderiu deixés la direcció, demanés el reintegrament al cos d'Arxius i fos acollit, doncs, a la Biblioteca Nacional de Madrid, sota la direcció de Marcelino Menéndez Pelayo.

En aquesta etapa, concretament el 1902, Arderiu publicà dos articles a *La Comarca de Lleyda* (de la regionalista Unió Catalanista), en què reflexionava sobre el catalanisme polític i la seva història. En el primer, titulat “Lo catalanisme polític”, Arderiu conclouia: “És un error incompreensible pensar que'l catalanisme és de nostres temps; [...] el catalanisme polític, entès com la defensa de la peculiaritat de la nació catalana, era un ferm propòsit polític des del mateix moment que els monarques espanyols van voler uniformar políticament i administrativa tot el territori estatal.”¹² Poc després, en el segon article, titulat “Les petites nacionalitats”, publicat el mes següent, defensava que el nacionalisme pogués sorgir en qualsevol país que patís la dominació d'un imperi. Per argumentar-ho, posava l'exemple dels Països Baixos i Portugal, i la seva rebel·lió contra la dominació d'Espanya.¹³

Després del seu periple per la Península, Arderiu tornà a Lleida el 1905, amb la plaça de bibliotecari provincial sota el braç. Amb un catalanisme ja consolidat, el 1906 fundà el Centre Excursionista de Lleida, del qual fou president fins al 1915, excepte l'any 1909. Paral·lelament, el 1908 també creava el *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, que dirigí, i en el qual escrigué notables articles de recerca històrica fins que morí, el 1920, i que, segons Josep Borrell, aconseguí ser “una de les millors publicacions periòdiques de la història de la premsa lleidatana”. Amb Arderiu, a més, “el centre esdevingué el punt de referència paradigmàtic de l'activitat cultural de Lleida”.¹⁴

L'activitat d'Arderiu fou intensa aquells anys. Així, el 1906 ajudava a fundar amb el republicà Frederic Godàs i Legido (Lleida, 1879 - Senaillac, 1920) el Liceu Escolar de Lleida, centre adherit a la línia pedagògica de l'Escola Nova i on impartí classes de Lletres. De fet, Arderiu, en tornar a Lleida, repengué la seva tasca pedagògica, que intensificà amb l'acceptació de la plaça de professor de català a les Normals masculina i femenina el 1916.

El grup cultural catalanista que encapçalava Arderiu tenia una intensa activitat, que es diversificava en diverses direccions. Així, donà suport als Jocs Florals de Lleida, dels quals fou jurat el 1903, president del Cos d'Adjunts el 1916, vicepresident el

Capçalera de *Lo Campanar de Lleyda*, on col·laborà. Arxiu Municipal de Lleida.

1917 i vocal del 1917 al 1920. A més, també ocupà diversos càrrecs a la Societat Econòmica d'Amics del País de Lleida i fou soci corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Durant aquells anys, s'implicà de forma tangencial en la política catalanista. El 1916 refundava l'associació cultural catalanista Catalunya i la revista *Catalunya*, que apel·lava, a la capçalera, per "l'unió dels catalans, per conquerir l'autonomia integral de Catalunya", que era el programa de Francesc Macià per a les eleccions de 1916. En un article publicat aquell any, Arderiu manifestava el seu temor perquè s'havia "esmoreït aquell esperit català que va fondre en solidaritat aspiracions de tot un poble. La nostra terra s'havia declarat amantíssima de lo seu i contrària a les orientacions del poder central". Amb tot, lloà l'aparició en l'escenari polític català del Bloc Republicà Autonomista (BRA), un partit fundat el 1915 per Francesc Layret, Marcel·lí Domingo, Gabriel Alomar i altres republicans catalanistes d'esquerra contraris al centralisme del Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux. El nou Arderiu semblava que simpatitzava amb el Bloc i apostava perquè "es de creure que tard o d'hora el nacionalisme i el bloc arriben a fusionar-se; perquè

ambdós partits tenen casi idèntic programa [...] que hi pensen los directors d'aqueixes dues forces; qu'els guii l'amor a Catalunya; que sacrificuen son amor propi davant els interessos de la pàtria".¹⁵ Una setmana després, en un nou article tornava a demanar la unió política dels catalans a l'estil de Solidaritat Catalana del 1906.¹⁶

Però quan semblava tenir la seva vida orientava a Lleida, el poder central es tornà a acarnissar amb ell. D'aquesta manera, poc abans de morir patí un nou trasllat a l'Arxiu de Simancas, l'abril de 1920, com a càstig per la seva forma de pensar catalanista.

Arderiu s'acomiadà, desesperat, dels seus companys de l'associació Catalunya:

"També jo'ls he de dir jadeusiau! A les dolces montanyes de la pàtria mia; la llei de l'ostracisme ha sigut fulminada contra mi; per continuar febrós la lluita de reivindicació de sos drets y reconqueriment de sa llibertat, se m'allunya, inhumans, de son calor de mare. (...) es gran mania la d'aqueixos pensadors, sociolechs y polítichs que volen fer-nos la felicitat; es gran mania la d'empenyarse en regalarnos una patria postissa, com

si no'm tinguéssim una de natural e immillorable; es una insensates fora de mida voler robar a Catalunya'l dictat de patria, quan los catalans no'n tenen d'altra; és insigne tonteria o caríssima ignorància o mala fe a tota prova, lo pretendre apaivagar de tal manera lo caliu de nostra terra (...) ¿Qué n'hau de treure perseguidors del catalanisme de ferme visitar vostres terres castellanes y contemplar los turons de vostra Andalucía, si somnis plascents de daurada benhauransa han de venir a mitigar ma pena, transportant-me felís a la vall del Segre o als pics altívols de nostre Montserrat? Jo no em vull moure. Encara que mon cos sigui presoner de vostre despotisme, la meua ànima quedarà aixoplugada baix los plec de la bandera catalana i's gaudiria com sempre ab lo cant dels Segadors y discurriria els medis del reconqueriment dels drets de la pàtria y farà la mateixa propaganda dels mateixos ideals, perquè no és ab persecucions arbitràries com se combaten les idees."¹⁷

Dos mesos després, Arderiu moria trist en el *desterrament laboral*, el 4 de juliol de 1920, als 52 anys. El trencament emocional en el seu grup d'incondicionals es transmeté en un número de la revista *Catalunya*, publicat només quatre dies després de morir, el 8 de juliol de 1920, en homenatge a la seva trajectòria, que incloïa tres escrits seus pòstums.

La redacció de la revista li dedicà uns emotius paràgrafs que resumien la tasca i la significació d'aquell home "de cabells blancs, pro de cor jove" per a la nova generació catalanista lleidatana:

"Encara anàvem conduïts per l'amorosa mà d'aquell home mil i mil voltes respectable, qu'ens senyalava el camí a seguir, qu'ens iniciava en la feixuga pro gustosa tasca de lluitar per lo que era nostre ideal, que era'l timoner de la nostra jove però forta nau i la conduïa pels innombrables esculls interposats en el camí liberatiu dels nostres anhels, quan la mort, implacablement injusta ens el arrabassa (...) Per nosaltres, Enric Arderiu ho era tot (...) aquests qui foren vostres companys i deixebles ens juramentem per a perpetuar vostres esforços, en ésser uns eterns continuadors de la vostra obra. No han caigut en terreny inculte ni en ànimes desagrades vostres consells (...) Per la llibertat de Catalunya, guieu-nos!"¹⁸

En conclusió, repetim, la figura d'Arderiu s'ha de veure com la d'un home lliurat en cos i ànima a la pàtria que estima, Catalunya. El seu afany fou la contribució a la recuperació de la cultura catalana i l'intent d'unir el catalanisme per lluitar pels drets nacionals. Situat al marge de la política, participà en accions per reivindicar el dret de Catalunya a mantenir la seva peculiaritat, com, per exemple, la baixada del riu Segre el 1900, la promoció de l'educació i la cultura a través de la fundació del Liceu Escolar amb el republicà Frederic Godàs o demanar el vot per a un Francesc Macià que cercava, com ell, la unió del catalanisme. De forma premonitòria, veia la debilitat del país i el nacionalisme en l'enfrontament dels seus líders, de la mateixa manera que la seva força sobreeixia en la seva unió.

¹ *El Pallaresa* [29/08/1895]. P. 1. Fons Sol Torres. UdL.

² Carta d'Enric Arderiu al duc d'Almenara [15/11/1900]. Informació cedida amablement per Josep Varela.

³ BORRELL, Josep (1987). "Enric Arderiu: un model d'intel·lectual en l'inici del Nou-cents lleidatà", *Miscel·lània Homenatge a Josep Vallverdú*. Lleida: IEI, p. 361.

⁴ VILAPLANA, Josep. "Lo catalanisme a Lleyda", *La Veu del Segre*, número 56 [21/10/1900], p. 1.

⁵ SOL, Romà; TORRES, Carme (1978). *Lleida i el fet nacional català (1878-1911)*. Barcelona: Edicions 62, p. 194-200.

⁶ *La Comarca de Lleyda* [02/04/1900], p. 1.

⁷ *Lo Campanar de Lleyda*, núm. 11 [14/07/1901], p. 7.

⁸ SOLDEVILA, Jordi. "José Martos O'Neale", *Altres històries de Lleida*: <http://altreshistoriesdelleida.blogspot.com/2011/09/jose-martos-oneale.html> (consulta, 20/04/2020).

⁹ *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, número 12 [desembre 1900], p. 768; i *El imparcial* [07/10/1900], p. 2.

¹⁰ *Diari de Catalunya* [11/10/1900], p. 2. *La Comarca de Lleyda* [09/06/1901], p. 3. També donava els noms de Jaume Piñol i Josep Mostany com a encausats.

¹¹ MARTOS O'NEALE, José; AMADO, Julio (1901). *Peligro Nacional. Estudios é impresiones sobre el catalanismo*, Madrid. Sobre Llúria, vegeu CLOSA, Francesc (2017). "Manuel Roger de Llúria i el procés de renovació del carlisme lleidatà (1888-1917)", *La industrialització al Berguedà i el fenomen carlista: V Simposi d'Història del Carlisme, Avià, 13 de maig de 2017*. Avià: Centre d'Estudis d'Avià, p. 195-221.

¹² *La Comarca de Lleyda*, número 104 [13/04/1902], p. 2-3.

¹³ *La Comarca de Lleyda*, número 108 [11/05/1902], p. 1.

¹⁴ BORRELL, Josep. "Enric Arderiu: un model d'intel·lectual en l'inici del Nou-cents lleidatà", p. 364-365.

¹⁵ "Les eleccions i Catalunya", *Catalunya* [13/04/1916], p. 1.

¹⁶ "La força única", *Catalunya* [20/04/1916], p. 1.

¹⁷ *Catalunya* [08/07/1920], p. 1.

¹⁸ *Catalunya* [08/07/1920], p. 1.